

**TERMINOLOGICAL CONSIDERATIONS REGARDING THE CONCEPT OF
LINGUISTIC RELATIVITY**

Anca Nemeș, PhD Student, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: This work aims to clarify a series of terminological issues related to the way in which the theory of linguistic relativity took root in the public consciousness of the era when it was introduced, as well as in that of posterity. The shadow cone in which the ideas postulated by Sapir and Whorf were thrown for decades on end is largely due to wrong interpretations given both by contemporary and by subsequent analysts, as the variety of opinions imaginarily attributed to Whorf was staggering. Thus, this paper will attempt to establish whether the two linguists' idea can be classified as a hypothesis, a principle or a theory, offering arguments to this end. The purpose of this clarification is to avoid future misunderstandings regarding the utility and scope of these views.

Keywords: *linguistic relativity, principle, theory, hypothesis, Sapir-Whorf.*

Conceptul de relativitate lingvistică nu a fost în niciun caz inventat de Benjamin Whorf, acesta fiind tributار filosofilor și lingviștilor pe care îi studiasse și cu care lucrase. Însă, datorită probabil stilului său de a-și prezenta ideile, sau datorită unei simple întâmplări, el a devenit exponentul, figura centrală asociată cu teoria relativității lingvistice. Este surprinzătoare varietatea de opinii atribuite în mod imaginar lui Whorf, fără ca lucrările sale să fie citate în mod riguros. De la publicarea lor și până astăzi, scrierile sale au fost interpretate în infinite feluri, adesea eronat, iar, în cele mai bine de șase decenii care au trecut de la moartea sa, autorul lor a căpătat o alură cvasi-mitică.

O idee introdusă de Aristotel și care a cunoscut numeroase metamorfoze de-a lungul timpului, relativitatea lingvistică primește pentru prima dată un nume abia la începutul secolului al XX-lea. Aplicat postum și eronat, titlul „ipoteza Sapir-Whorf” s-a păstrat totuși timp de decenii bune. Postum, deoarece eticheta nu a fost creată de către cercetătorii care i-au împrumutat numele, ci a fost alipită abia după ce cei doi a căror nume îl poartă teoria își încheiaseră de mult activitatea. Și în mod eronat, deoarece Edward Sapir și Benjamin Lee Whorf nu numai că nu au publicat niciodată nimic împreună pe parcursul vieții lor, ei nici nu și-au prezentat niciodată considerațiile lingvistice sau filosofice sub forma unei ipoteze.

Whorf și-a reunit propriile afirmații referitoare la relativitatea lingvistică sub termenul de principiu. D.K. Alford operează o distincție foarte clară între acest termen și cei de teorie sau ipoteză, explicând că în terminologia științifică există o progresie pe scala rigurozității, progresie ce începe cu presupunerea, continuându-se cu ipoteza, teoria, iar mai apoi principiul și postulatele sale¹. Același Alford este de părere că, numindu-și ideile un principiu (definit ca o lege ce se constituie ca o consecință inevitabilă a unui fapt), Whorf a dorit pe de o parte să onoreze principiul relativității lui Einstein, cu care era pe deplin familiarizat, iar pe de o parte să mărească gradul de semnificație al propriilor afirmații, care, derivate fiind din principiul general al relativității, nu puteau fi decât la fel de adevărate².

¹ D. K. Alford, *Is Whorf's Relativity Einstein's Relativity?* în *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 1981, 13-26, p. 14

² D. K. Alford, *op. cit.*, p. 14

La fel de eronată, absurdă chiar, va fi mai târziu atribuirea celor două versiuni, anume slabă și puternică (unde versiunea puternică se referă la determinism iar cea slabă la relativism) aceluiași doi autori. Într-adevăr, aceștia și-au prezentat considerațiile asupra principiului relativității în termeni uneori tranșanți și alteori mai echivoci, însă nu s-a pus niciodată problema existenței a două variante ale unei „ipoteze” care din punctul lor de vedere nici măcar nu exista.

Edward Sapir, cel mai notabil student al lui Boas, și-a elaborat teza de doctorat în filosofia lingvistică a lui Herder, fiind și un avid cititor al lucrărilor lui Humboldt. Este astfel de la sine înțeleasă direcția înspre care se vor îndrepta vederile sale lingvistice. Studiind mai multe limbi ale băștinașilor de pe continentul Nord-american, acesta a pus bazele metodei comparative în antropologia lingvistică. Sub influența lui Boas, Sapir devine un avid analist al limbilor prin prisma propriilor structuri, elaborând manualul intitulat *Language (Limba)*. Ca și Boas, Sapir neagă existența unei relații necesare între limbă, rasă și cultură. Însă, în același timp, din toate lucrările sale răzbate necesitatea de a privi fiecare limbă ca un tot unitar, coerent, cu trăsături specifice și de o complexitate ce nu poate fi redusă la o singură caracteristică esențială.

Ca și predecesorii săi, Sapir a fost fermecat de simultana diversitate și universalitate a limbii, afirmând că oricât de diferite ar fi filosofii și modurile de viață ale triburilor, comunităților și popoarelor umane, oricât de rudimentare sistemele artistice, politice sau religioase, niciunul dintre aceste grupuri nu poate fi suspectat de a nu avea o limbă aflată la stadiul de dezvoltare perfect adecvat nevoilor lor curente de exprimare. Lingvistul continuă pe orientarea inițiată de Boas, afirmând că „cel mai umil boșiman (sic) din Africa de Sud vorbește cu formele unui sistem simbolic bogat care este în esență perfect comparabil cu vorbirea francezului cultivat.”³ Diversitatea nu înseamnă pentru Sapir doar diferențe fonologice între limbile vorbite ale lumii; acesta se referă și la limbajul semnelor, la matematica văzută ca limbaj și la alte forme de comunicare, remarcând ușurința cu care simbolismul vorbirii poate fi transferat de la o tehnică de comunicare la alta. Aceasta ar conduce la deducția că obiectul esențial al limbii îl reprezintă nu sunetele vorbirii, ci clasificarea, tiparele formale, relațiile dintre concepte și implicit la concluzia că „limba, ca structură, este în aspectul său intern matricea gândirii.”⁴ Limba reprezintă veștmântul exterior al gândirii, iar în acest sens toate limbile cunoscute sunt traduceri ale aceluiași sistem de adevăruri universal, specific uman.

Contribuția majoră pe care Sapir o aduce în câmpul lingvisticii constă în afirmarea destul de hotărâtă a convingerii că individul uman depinde în mare măsură de tiparele conceptuale care derivă din limba sau din limbile pe care le vorbește. Pasajul esențial, pe care se vor întemeia teoriile tuturor susținătorilor ulteriori ai teoriei relativității lingvistice, este următorul:

„Ființele umane nu trăiesc numai în lumea obiectivă, nici singure în lumea activității sociale așa cum este ea înțeleasă în mod obișnuit, ci se află în mare măsură la mila acelei limbi care a devenit mediul de expresie al societății lor. Este o iluzie să ne imaginăm că omul se adaptează la realitate în mod esențial fără a face uz de limbă și că limba este doar un mijloc incidental de

³ E. Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt, Brace, New York, 1921, p.12 (trad. ns)

⁴ E. Sapir, *op. cit.*, p.12

a rezolva anumite probleme de comunicare sau reflecție. Adevărul este că „lumea reală” este în mare măsură construită inconștient pe baza obiceiurilor de limbă ale grupului. Două limbi nu sunt niciodată suficient de similare pentru a se considera că reprezintă aceeași realitate socială. Lumile în care trăiesc diverse societăți sunt lumi distincte, nu doar aceeași lume căreia i s-au atașat etichete diferite. (...) Vedem și auzim și trăim în mare parte așa cum o facem deoarece obiceiurile lingvistice ale comunității noastre ne predispun la anumite alegeri în interpretare.⁵”

Acest pasaj este cel mai citat, dar și cel mai controversat paragraf al operei lui Sapir. A se observa că nicăieri lingvistul nu afirmă existența unui efect de ordin determinist al limbajului asupra gândirii. O privire deterministă ar susține că omul nu poate scăpa de sub tutela atotputernică a condiționărilor limbajului, lucru care ar face atât comunicarea interculturală, cât și traducerea, imposibile. Or, Sapir nu susține aceasta în niciun moment. Ideea centrală a pasajului de mai sus, precum și a întregilor sale scrieri dedicate acestei teme, este nu că limba determină tiparele gândirii, ci că ea, împreună cu gândirea, formează parte integrantă din realitatea socială a unui grup, iar pentru a le înțelege pe oricare dintre ele cu acuratețe este necesară o privire de ansamblu. Sapir oferă exemplul citirii unui poem; înțelegerea acestuia nu implică doar înțelegerea cuvintelor separate în sensul lor standard, ci o înțelegere deplină a întregii vieți a comunității, oglindită în cuvinte sau sugerată prin armonii⁶. Din această perspectivă, Sapir afirmă că limba poate fi privită ca „un ghid simbolic al culturii⁷”.

Metaforelor sugestive ale gândirii („veștmânt al gândirii”, „ghid simbolic al culturii”), Sapir le mai adaugă una și poate cea mai importantă: posibilitatea ca limba să reprezinte de fapt „un drum sau un canal dinainte pregătit”⁸. Lingvistul are convingerea fermă că opinia că omul ar fi capabil să raționeze în absența limbii este o iluzie. Aceasta nu înseamnă că sistemul simbolic al limbii s-a dezvoltat înainte de geneza conceptelor, a gândirii umane. Adevărul lui Sapir este că cele două procese au fost co-generate, modelându-se apoi unul pe altul într-o permanentă relație de simbioză și interdeterminare: „gândirea nu poate fi mai de conceput, în geneza și practica sa cotidiană, fără vorbire decât ar fi raționamentul matematic fără pârgăia unui simbolism matematic corespunzător.”⁹ Este o convingere îndrăzneță pentru epoca sa, constituind, în absența unor dovezi științifice, probabil o bază în plus pe care detractorii săi să-și bazeze contraargumentele.

Ba mai mult, limba are și un caracter euristic. În acest sens, Sapir consideră că structura limbii predetermină anumite moduri de observare și interpretare. Indiferent cât ar fi de sofisticate modurile noastre de interpretare a realității, mintea noastră nu va reuși niciodată, în opinia lingvistului, să transcendă proiecțiile și relațiile conceptuale sugerate de către formele limbii. În consecință, limba ne ajută și ne împiedică în același timp în procesul continuu de explorare și exprimare a realității, iar „detaliile acestor procese de ajutor sau obstrucție sunt depozitate în înțelesurile mai subtile ale diverselor culturi¹⁰.” În acest sens,

⁵ E. Sapir, *Selected Writings in Language, Culture and Personality*, University of California Press, Berkley și Los Angeles, 1963, p. 162 (trad. ns)

⁶ E. Sapir, *Selected Writings*, p. 162

⁷ Idem (trad. ns)

⁸ E. Sapir, *Language*, p.10 (trad. ns)

⁹ Idem (trad. ns)

¹⁰ E. Sapir, *Selected Writings*, p. 11 (trad. ns)

conform definiției sapiriene, cultura poate fi văzută ca acel „ce” în ceea ce societatea face și gândește, pe când limba îl reprezintă pe „cum” al acestui proces¹¹.

Revenind la metafora limbii ca veștmânt al gândirii, Sapir afirmă că, atunci când expresia simbolică a spiritului uman capătă o semnificație deosebită, aceasta se numește literatură. Dar și în acest domeniu, expresia continuă să fie înregimentată în formele predeterminate permise de către formele limbii. La fel cum marmura reprezintă materialul sculpturii, limba este mediul literaturii; în același fel precum utilizarea unui anumit tip de marmură va duce la crearea unei sculpturi cu o anumită nuanță sau textură, literatura unui popor va avea o coloratură diferită în funcție de materialul folosit, adică de limbă. Este foarte probabil ca artistul să nu fie conștient de modul în care este sprijinit, limitat, sau ghidat de către materialul pe care îl are la îndemână. Acest lucru devine evident însă în momentul când se încearcă traducerea operei într-o altă limbă, când natura matricei originale se manifestă vizibil. Semnificațiile, sensurile, efectele, toate au fost proiectate pe baza matricei, a spiritului propriei limbi; ele nu pot fi aproape niciodată transferate în cealaltă limbă fără a suferi modificări sau chiar pierderi¹². În acest caz, „vina” nu o poartă acel „traduttore traditore” al italienilor, ci însăși structura internă a limbii.

Subliniind importanța studierii lingvisticii în conjuncție cu alte discipline, având totdeauna în vedere contribuția pe care aceasta o poate aduce în cadrul altor științe, Sapir își exprimă convingerea că lingvistica ar putea deveni un ghid pentru înțelegerea „geografiei psihologice” a unei culturi. Or, dacă literatura reprezintă forma cea mai semnificativă de manifestare a sistemului limbii, putem spera ca această geografie spirituală să devină evidentă prin studiul psiholingvistic al literaturii.

În cadrul Universității Yale, Sapir îl va avea ca student pe Benjamin Lee Whorf, de a cărui nume se leagă, după cum am arătat mai sus, elaborarea teoriei interdependenței dintre gândire și limbă. În cartea sa „*Language, Thought and Reality*” (*Limbă, Gândire și Realitate*), Whorf spune următoarele: „(...) lumea ni se prezintă ca un flux caleidoscopic de impresii care trebuie să fie organizat de spiritele noastre și asta, în mare măsură, prin sistemele lingvistice”¹³.

Înainte de a deveni discipolul lui Sapir și de a se dedica studiului lingvisticii, Whorf a fost condus spre observații legate de influența limbajului asupra gândirii în cadrul muncii sale ca inspector pentru asigurări contra incendiilor. În scrierile sale, acesta a notat numeroase cazuri în care mesaje de avertizare au fost interpretate diferit față de sensul lor intenționat, ajungând la concluzia că „a devenit evident că nu doar situația fizică (...), ci și înțelesul acelei situații pentru oameni, era uneori un factor, prin comportamentul persoanelor, în provocarea unui incendiu.”¹⁴

Benjamin Whorf a pus în practică vederile lui Edward Sapir, efectuând analize detaliate pe mai multe limbi nord-americane. Însă, datorită scriiturii sale dinamice, a stilului clar și ilustrativ în care și-a prezentat ideile legate de relativitatea lingvistică, el a devenit cel mai bine cunoscut susținător al teoriei. Cu toate acestea, interpretările greșite nu au întârziat

¹¹ E. Sapir, *Language*, p.103

¹² E. Sapir, *Language*, p.106

¹³ B. L. Whorf, *Language, Thought and Reality*, The MIT Press, 1978, p. 213 (trad. ns)

¹⁴ Op. cit., p. 134 (trad. ns)

să apară, ca și în cazul lui Sapir, deși nici Whorf nu a susținut niciodată vreun efect determinist al limbii asupra gândirii.

În opiniile sale referitoare la limbaj și la percepția umană, Whorf continuă doctrinele boasiene: se poate exprima orice în orice limbă, iar oamenii sunt capabili să perceapă orice din lumea exterioară, dar uzul constant al anumitor forme în detrimentul altora conduce la o predispoziție a vorbitorului de a acorda atenție anumitor domenii mai mult decât altora. Whorf reia aici metafora lui Sapir, imaginând acțiunea limbii drept constructor al unui canal, a unei cărări care, fiind bătută, e mai ușor de urmat.

Și Whorf, în spiritul lui Boas, subliniază diversitatea limbilor lumii, echivalența lor din punctul de vedere al abilităților de expresie, precum și importanța de a studia alte limbi pentru a deveni conștienți de specificul fiecăreia și de imposibilitatea de a o privi prin altă prismă decât propria sa structură: „(...) și cea mai bună abordare este printr-o limbă exotică, deoarece în studiul acesteia suntem în sfârșit împinși vrând-nevrând în afara fâgașului nostru. Atunci aflăm că limba exotică este o oglindă ținută în fața propriei noastre limbi.”¹⁵

Benjamin Whorf nu ezită să facă o distincție clară între ceea ce este posibil ca omul să gândească – un domeniu nelimitat ce nu depinde de limbă maternă – și ceea ce oamenii gândesc în mod obișnuit – domeniu ce poate fi influențat masiv de către limba pe care o utilizează –. Nici măcar acest lingvist, cel mai adesea asociat cu opiniile deterministe legate de relativismul lingvistic, în pofida contraargumentelor oferite în acest sens de către mentorul său, nu renunță întrutotul la părerea că o mare parte din gândirea și percepția umană sunt universale și non-lingvistice. Această întrebare își va afla un răspuns abia când știința umană va avansa până la punctul la care să poată dovedi fără echivoc posibilitatea creierului uman de a raționa în absența limbii. Cu alte cuvinte, poziția lui Whorf nu a fost niciodată una deterministă, el vorbind mai mult despre ceea ce John Leavitt numește o „puternică seducție lingvistică”¹⁶. Într-adevăr, această teorie se poate explica și prin această metaforă: tiparele propriei noastre limbi se vor dovedi întotdeauna mai atrăgătoare, condiționându-ne să le utilizăm cu preponderență și, în timp, să trecem cu vederea faptul că există mijloace alternative de expresie și segmente ale realității pe care am încetat să le mai observăm, deoarece nu prezintă interes din punctul de vedere al limbii sau limbilor pe care le utilizăm.

Whorf a adus încă o contribuție valoroasă studiului limbii, împingând analiza lingvistică dincolo de studiul efectiv al părților de vorbire explicite, înspre ceea ce el numea „categorii ascunse” și „criptotipuri”, distincții manifestate la nivelul oricărei părți de vorbire și recognoscibile cel mai ușor prin analiză comparativă¹⁷. De asemenea, la sugestia lui Sapir cu privire la abordarea interdisciplinară, acesta și-a extins studiul asupra unor domenii non-lingvistice, care i-au permis să ofere date și teorii mai specifice cu privire la influențele limbii asupra culturii și gândirii. După cum spune autorul însuși, „gândirea este misterioasă, și de departe cea mai puternică lumină pe care o putem avea asupra ei este generată de studiul limbii.”¹⁸

¹⁵ B.L. Whorf, *op. cit.*, p. 138 (trad. ns)

¹⁶ J. Leavitt, *Linguistic Relativities*, în Jourdan, C., Tuite, K. (ed), *Language, Culture and Society*, Cambridge University Press, 2006, p. 65 (trad. ns)

¹⁷ J. Leavitt, *op. cit.*, p. 65

¹⁸ B.L. Whorf, *op. cit.*, p. 252 (trad. ns)

Ideea centrală ce răzbate din scrierile lui Whorf este că forma pe care o iau gândurile unei persoane este controlată în mare măsură de legi stricte, de tipare de existență cărora vorbitorul nici măcar nu este conștient, dar care ies la iveală în încercarea de a traduce sau de a face o comparație interlingvistică. Gândirea însăși se desfășoară într-o limbă. Pentru a-și clarifica poziția cu privire la gândirea non-verbală, Whorf specifică faptul că, deși gândirea de multe ori nu utilizează cuvinte, ea manipulează totuși paradigme, clase de cuvinte și alte ordini gramaticale „în spatele sau deasupra centrului atenției conștiinței personale¹⁹”

Lucrarea de față nu poate avea pretenția găsirii unui răspuns final întortocheatelor metamorfoze terminologice implicate în istoria conceptului ce poartă numele lui Benjamin Whorf. Însă și simplul fapt al readucerii în lumină a unei dezbateri pe cât de vechi, pe atât de importante privitoare la originea limbajului și la relația dintre limbă și gândire, precum și la manifestările acestei relații în domenii aparent surprinzătoare, cum ar fi artele vizuale sau literatura, poate fi considerat un succes.

Bibliografie

Leavitt, John, *Linguistic Relativities*, în Jourdan, C., Tuite, K. (ed), *Language, Culture and Society*, Cambridge University Press, 2006

Whorf, Benjamin Lee, *Language, Thought and Reality*, The MIT Press, 1978

Sapir, Edward, *Selected Writings in Language, Culture and Personality*, University of California Press, Berkley și Los Angeles, 1963

Sapir, Edward, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt, Brace, New York, 1921

Alford, Dan, *Is Whorf's Relativity Einstein's Relativity?* în *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 1981

¹⁹ Idem (trad. ns)